

INDÍGENES I CAPUTXINS A GUAIANA: ANÀLISI D'UNA MISSIÓ POLIVALENT

Marta Domenech i Gracia
Isabel Gracia Arnaiz

Estudiar les missions caputxines catalanes durant el regnat de Carles III a la província de Guaiana (Veneçuela) i analitzar l'estat de les mateixes i llur projecció real envers els indígenes és l'objectiu d'aquesta comunicació.

El nombre de missions fundades pels caputxins sota aquest regnat fou de dinou. La línia bàsica de la política religiosa de Carles III va continuar la mateixa trajectòria dels anteriors reialmes.

Durant el s. XVIII la monarquia s'impregnà d'un caire sobretot regalista, defensant els drets dels monarques per tal de poder actuar en els assumptes eclesiàstics. En la lluita de poder església/estat, el govern de Carles III perseguí els desmesurats privilegis eclesiàstics. Sense anar més lluny, l'expulsió dels jesuïtes no fou més que la conseqüència dels enfrontaments de les diferents ordes religioses i la constatació de la ja clara preponderància de l'estat sobre l'església. El poder civil va dur a terme un veritable control sobre les ordes religioses a les quals confià les tasques d'evangelització dels indígenes. Als diferents virregnats o capitànies es feren divisions territorials que s'atorgaren a institucions religioses amb finalitats poblacionals, socio-econòmiques i evangelitzadores (1).

L'establiment de missions regides per ordes religioses va ser el motiu de la segona gran onada colonitzadora a la Conca de l'Orinoc, després de l'arribada dels primers pobladors. L'intens desig evangelitzador, va portar als missioners fins als indrets més inhòspits de la selva. Al sector oriental de Veneçuela es va establir una línia de demarcació que servi per configurar els límits territorials de les diferents ordes religioses.

L'orde caputxina, sortida de la reforma del 1528 en el si de la comunitat franciscana, vingué a Barcelona el 1570, establint-se a Sant Gervasi. Va formar convents arreu de Catalunya. D'aquesta àrea sorgiren els missioners destinats a l'evangelització de Guaiana. L'essència de la filosofia caputxina parteix d'aquest capítol bàsic que data del 1223: "La regla vivida dels frares menors consisteix a ajustar-se al Sant Evangeli del Nostre Senyor Jesucrist, vivint en l'obediència, sense posseir res i en castetat". L'activitat caputxina està regida per l'austeritat i el desig evangelitzador i ja des del s. XIII la tasca missional fou característica inherent als postulats de l'orde.

1.- Rubio Recto, J.M. *El Orinoco y sus llanos*, p.96.

I. ESTABLIMENT DE LES MISSIONS A GUAIANA

I. I. Localització territorial i delimitació jurisdiccional

En un inici, les missions caputxines van comptar amb dues zones d'evangelització: l'illa de Trinitat i Guaiana. Els límits geogràfics d'aquestes foren establerts per unanimitat entre franciscans, jesuïtes i caputxins el 20 de març del 1734. Posteriorment foren confirmats per una cèdula del 17 de setembre del 1736 i quedaren de la següent manera: "Comprenia la regió que s'extén des d'Angostura o Nova Guaiana, avui ciutat Bolivar, seguint el curs de l'Orinoc per la banda dreta, continuant per la Boca Gran o de los Navios fins al mar, i des d'Angostura traçant una línia ideal i recta, arribava fins a l'Amazones, o millor encara, fins a les possessions portugueses que s'extenien fins a la colònia francesa o Caiena. Finalment, aquesta mateixa colònia i més particularment la holandesa formaren per l'est els límits que no foren fixats mai per cap traçat" (2). L'extensió de les terres dedicades a les tasques evangelitzadores dels caputxins van ser d'uns 40.537 km².

Durant el regnat de Carles III la província de Guaiana depengué eclesiàsticament del bisbe de Puerto Rico, de fet ja n'era dependent des del 1534. Aquesta jurisdicció abarcà també el territori de Cubagne, Margarida, Trinitat i costa de Cumaná.

Em aquest període, alguns dels bisbes visitaren Guaiana i també les missions caputxines. Cal dir que aquestes visites tingueren caire d'inspecció perquè després d'haver-les examinades, normalment, s'elaborava un informe el qual era enviat al rei o al Consell d'Índies. Va ser al 1790 quan es formà el bisbat de Guaiana amb seu a Angostura i inclogué en els seus dominis els territoris de Trinitat, Cumaná i Margarita.

Referent al poder civil, Guaiana es trobà des del 1729 agregada jurídicament al govern de la província de Cumaná, dependent de l'Audiència de Santo Domingo fins a l'any 1771 que va passar a estar sota l'Audiència de Santa Fe. Al 1777 es creà la Capitania General de Vençuela quedant la seva Audiència unida a ella (3).

I.II. Àrees culturals

Quan els missioners arribaren a terres veneçolanes es trobaren amb una gran diversitat de cultures. Els antropòlegs han fet diferents classificacions dels pobles indígenes d'aquesta àrea, és el cas de l'estudi dut a terme per Murdock, Steward o el propi Acosta Saignes (4), els qui remuntant la tasca feta per cronistes de l'època han intentat aclarir els orígens veneçolans ubicant-los correctament a nivell cultural. Els conqueridors agruparen els indígenes segons les seves tendències bèl·liques (5). Es cert que es varen trobar grups d'indígenes guerrers i d'altres pacífics, però desmitificant els escrits d'alguns historiadors no tots els caribs, per exemple, foren bèl·lics ni tots els arauacs tranquils. La guerra doncs, no es pot entendre com a variable definidora de cultura, ja que aquesta no inclou ni els trets econòmics, ni els lingüístics ni tampoc les circumstàncies històriques-socials que acostumen a portar a un poble a l'enfrontament bèl·lic.

Segons Steward no va haver unitat cultural a Guaiana, creient que va ser un centre de dispersió cultural (6). S'ha de tenir en compte que a l'àrea de l'Orinoc i circumcaribe, la influència indígena i els intercanvis culturals foren molt freqüents, tot i que de vegades aquests trets provinguessin de lluny (els caràcters andins). L'esclavitud, els desplaçament per reparti-

2.- Carrocera, B. *Misión de los capuchinos en Guayana*, Vol. I p. XII-XXXIII

3.- Carrocera, B. *Misión de los capuchinos en Guayana*, Vol. I.p. XII-XXXIII

4.- i 5.- Acosta Saignes, M. *Estudios de etnologia de Venezuela* p.25

6.- Acosta Saignes, M. Op. cit. p. 35

ments i les migracions poblacionals promogudes per les missions, complicaren la reconstrucció dels pobles indígenes i els estudis d'aculturació (7).

Els caputxins catalans es robaren a Guaiana amb diferents cultures que anomenaren "nacions". Aquestes foren:

- a) Guaiana.- Visqueren en terres properes a la ciutat de Guaiana i al vegada poblaren part de les altiplanícies i sabanes de la ciutat d'Upata.
- b) Caribs.- Estaven formats per diferents grups: 1.-Els qui habitaren els margens del guarapiche que posteriorment marxaren cap a l'Orinoc i zones properes a la desembocadura del Caroní. 2.- Els qui s'establiren a les proximitats i riberes del Cuyuni i Mazaroni. 3.- Els qui s'ubicaren a prop de la serra d'Imataca.
- c) Guarans.- Procediren del delta de l'Orinoc i s'establiren en els seus margens des de Guaiana fins a la boca dels navios.
- d) Pariagots.- Es trobaren localitzats en les àrees properes a la ciutat de Guaiana, als margens del Caroní i del Paragua. Van ser poblats conjuntament amb altres indis, els arinagots, els barinagots i els axirigots.
- e) Aruacs.- Habitaren les riberes de l'Orinoc a prop de la desembocadura del Caroní, ocupant les boques del baix Orinoc. Arribaren a conviure amb els guaians i guarans en els pobles missionals.
- f) Guaiques.- Es desplaçaren des del riu Caroní fins al Cuyuní i Yuruari.

Per últim, hem d'afegir els pobles de Sàlives i Panacayos que formaren part de les poblacions missionals habitant comunament amb les anomenades "nacions" d'indis. (8)

No existeix cap estadística exacta de la totalitat d'indis que poblaren Guaiana. Segons Humboldt es podria calcular que al 1804 el nombre d'indis era de 35.000, localitzant-se uns 24.000 a les missions caputxines catalanes i sols uns 7300 a l'àrea dels franciscans observants (zona del Piruti). La darrera estadística correspon al 1816 on es calculà que el nombre d'indis reduïts era de 21.246 (9).

Aquestes cultures disposaren de diferents estratègies econòmiques. Obtingueren la base de la seva subsistència de formes diverses, uns cultivant la iuca, el blat de moro... d'altres caçant, pescant i recol·lectant. També hi hagué que barrejaren les diferents variables. Com a eines freqüents utilitzaren l'arc i la fletxa, la sarbatana, l'ham, les xarxes per pescar... Feren teixits i cistelleria, treballaren el cautxú i produïren ornaments. Es trobaren com a predominants les formes de filiació matrilineals acompanyades de matrilocalitat, encara que també es donaren casos de patrilocalitat. Havien famílies extenses. Es constituïren algunes situacions d'estructuració social, amb grups de cautius i esclaus. Alguns caps acumularen riqueses o esposes, encara que el seu càrrec depengué més de l'habilitat guerrera que de l'herència. La guerra va ser especialment desenvolupada entre els caribs (10), que juntament amb els aruacs practicaren el canibalisme de venjança. Respecte a la seva actitud religiosa, aquests pobles gaudiren d'un bon nombre d'esperits. El jaguar es convertí, per a molts, en un ésser sobrenatural. El "piache" era la persona que disposava de poders per curar, practicar la màgia, i fer de guia i conseller del grup. La cosmogonia fou complexa però sempre dintre d'una seqüència lògica (11).

7.- Acosta Saignes en la seva obra parla de transculturació, p. 193.

8.- Vila, M.A. *Els caputxins catalans a Veneçuela*, p. 61.

9.- Carrocera, B. *Misión de los capuchinos en Guayana*, Vol. I p. XII-XXXIII

10.- i 11.- Acosta Saignes, M. op. cit. p. 35-40

Davant d'aquesta diversitat cultural es trobaren els missioners caputxins, la qual intentaren homogeneïtzar al voltant del cristianisme catòlic.

II. Les missions de Carles III

L'àmbit històric que envoltà la dinàmica missionera va estar delimitat per situacions importants. A mitjans del segle XVIII arribà a Guaiana l'Expedició de Límits i també els darrers missioners enviats. D'altra banda, la capital Santo Tomé de Guaiana es traslladà a Angostura per edificar-hi una nova ciutat.

En l'Expedició de Límits anà el coronel Eugenio Alvarado qui escriví informes que han estat útils per conèixer la vida religiosa i econòmica dels missioners i per tenir informació dels aconeximents que preocuparen a tots, com fou el problema de fronteres i d'aconseguint de "poitos" protagonitzats pels holandesos d'Esequivo.

Els missioners, que no eren més de 31 al 1766, a no disposar d'escolta oficial s'acostumaren a fer entrades per reduir els indis i constituir nous poblats. Al 1762 es formà San Antonio de Padua amb 25 veïns que quedaren obligats a fer d'escolta als missioners quan efectuessin les entrades. Al 1765 reberen l'autorització per fundar les viles d'espanyoles d'Upata i Barceloneta. En mica en mica, es crearen nous pobles missionals, perquè de fet s'anaren descobrint "nacions" on es reduïren cada cop més indis.

Al maig del 1766 fou anomenat comandant general Manuel Centurión Guerrero. Donat les atribucions exclusives que s'autoatorgà, els problemes es succeïren a Guaiana. Va acusar els missioners de pretendre fer-se amb el govern polític i civil dels pobles de missió. Quatre pobles missionals van haver de traslladar-se per motius militars en el seu intent d'expulsar els holandesos.

D'altres van haver de passar de missió a doctrina a pressament. Els enfrontaments van ser nombrosos fins que Centurión rebé varies cèdules reials on s'especificà que es retractés del seu comportament anti-missioner i retirés els corregidors que envià a les missions. Al 1776 presentà la dimissió del seu càrrec i Antonio de Pereda va prendre el comandament de Guaiana l'any següent, col·laborant amb els religiosos en fundar nous pobles i incrementant el nombre de missions a 33. No va passar el mateix amb el seu successor Miguel Marmión, que al 1785 es convertí en comandant general. Llavors la quantitat d'indis reduïts era de 13.000 (12).

II. I. Penetració missionera

Marc Aurel Vila, quan ens parla de l'evolució de la penetració missional o Guaiana, diferencia quatre etapes de les quals ens interessa cronològicament només la darrera (1753-1817). Durant el mandat de Carles III, les missions caputxines lograren una forta estabilitat. Se'n crearen de noves i es fusionaren d'altres. Els missioners continuaren practicant el mètode d'entrades per tal de fundar d'altres pobles amb capacitat de subsistència definitiva. Va ser a partir del 1788 quan s'aturà la fundació de més pobles, encara que no les reduccions ni les tasques d'evangelització (13).

12.- Carrocera, B. Misión de los capuchinos en Guayana, Vol. I p. 39-36.

13.- Vila, M.A. *Els caputxins catalans a Veneçuela*, p. 127

Aquesta missions foren:

- 1.- Santa Ana de Puga (Parecaicuri) (1760):
Localització: a l'oest dels castells de Guaiana.
Població índia: Guaraus
-1773: 318 indis / - 1788: 444
- 2.- San Ramon de Cuarachi (1763)
Localització ribera est del riu Caroní
Població índia: caribs
-1773: 78 indis / - 1788: 298.
- 3.- San Antonio de Huicsatino (1765)
Localització: sud-oest d'Upata.
Població índia: Guaians
-1773: 316 indis / 1788: 589.
- 4.- La Conversión de San Pablo de Cumano (1767):
Localització: l'est del Palmar, al peu de l'altiplà de Núria.
Població índia: Caribs
-1773: 290 indis / 1788: 712
- 5.- N S de los Dolores de Piedad (1769)
Localització: nord de la localitat El Manteco
Població índia: Guaiques
-1773: 74 indis / 1788: 278
- 6.- San Félix de Tupuquen (1770)
Localització: entre Guasipati i El Callao
Població índia: Caribs
-1773: 396 indis / 1788: 435
- 7.- San Pedro de las Bocas (1770)
Localització: confluència dels rius Caroní i La Paragua.
Població índia: Barinagots
-1773: 200 indis / 1788: 618
- 8.- Sta. Cruz del Calvario o Monte Calvario (1771)
Localització: ribera occidental del riu Caroní
Població índia: Guaians.
-1773: 406 indis / 1788: 457
- 9.- San Buenaventura de Guri (1771)
Localització ribera oriental del riu Caroní
Població índia: Caribs.
-1773: 116 indis / 1788: 235

- 10.- San Migucl de Unata (1779)
 Localització: al sud del riu Orinoc (actualment la població de San Félix.)
 Població índia: Aruacs i barinagots.
 -1780: 133 indis / 1788: 324
- 11.- Sta. Clara de Yagaravana (1779)
 Localització: l'est del riu Yuruari.
 Població índia: Barinagots
 -1788: 242 indis.
- 12.- San Serafín de Arabatayma (1779).
 Localització: ribera oriental del riu Caronó
 Població índia: Barinagots.
 -1788: 242 indis
- 13.- Sta. Rosa de Lima de Cura (1782).
 Localització: confluència dels rius Supamo i Yuruari.
 Població índia: Guaiques
 -1788: 582 indis.
- 14.- San Juan Bautista de Avechica (1783).
 Localització: ribera nord del riu Supamo.
 Població índia: Guaiques
 -1788: 177 indis
- 15.- Santa Magdalena de Currucai (1783).
 Localització: ribera nord del riu Paragua.
 Població índia: Arianagots.
 -1788: 138 indis.
- 16.- Angel Custodioso de Aicaba (1785).
 Localització: oest del riu Yuruari.
 Població índia: Guaians.
 -1788: 212
- 17.- N S de Belón de Tumeró (1787).
 Localització: entre els rius Yuruari i Periche.
 Població índia: Guaians.
 -1797: 328 indis.

Viles d'espanyols:

Villa de San Antonio de Upata (1762). Es trobava a prop de l'actual ciutat d'Upata. Fou poblada per canaris l'any 1739. Al 1788 comptava amb 474 espanyols.

Villa de San Isidro de la Barceloneta (1770): Situada a Paragua, capital actual del municipi del mateix nom del districte Heres de l'Estat Bolívar. Al 1769 es construeix un fortí anomenat Hipoquí. Al 1788 comptà amb 254 habitants (espanyols i indis) (14).

14.- Vila, M.A. *Els caputxins catalans a Veneçuela*, p. 273-301

Els caputxins, per tal de crear aquests pobles o augmentar el nombre dels ja existents, van dur a terme la tasca de "reducció". Aquesta consistí a entrar dins el territori indígena per establir contacte amb els indis, la qual cosa es féu de dues formes, bé mitjançant la reducció apostòlica en què el missioner sempre anà acompanyat d'indis intèrprets per establir el diàleg, o bé a través de la reducció d'indis amb escolta, on el missioner fou protegit amb soldats armats. Les entrades duraven de dos a tres mesos i l'escolta es componia de cent i, fins i tot, trescents homes (15). La corona va concedir tots els requisits perquè l'interessà la "conquesta pacífica" que desenvoluparen els missioners. El propi E. Alvarado escriví que "era més necessària la política que l'evangeli, respecte els bàrbars respcten més el fusell que el Sant Crist" (16).

Quan els religiosos contactaven amb els indis, se'ls explicava el motiu de la seva presència i els avantatges que suposava la reducció tant a nivell material com espiritual. Tot seguit hi havia un torn per fer preguntes i aclaracions on els missioners oferien regals atractius a fi de guanyar-se la confiança dels indis. Una vegada convinguts, els aborígens abandonaven els seu habitat i seguien al missioner, obeint les seves ordres. No obstant, van ser nombroses les fugides que protagonitzaren els aborígens cap a la selva, amb l'intenció de trobar-se novament amb les seves terres. Els indis agafaven malalties mortals, es sentien incòmodes, desarrelats... L'impacte del canvi fou tant gran que l'única alternativa viable era la de fugir de les mans missioneres (17). Els religiosos insistiren que les reduccions i les poblacions constituïen el millor mètode per aconseguir que els indis "apreguessin a viure en cases, a vestir-se i poguessin sortir de la barbàrie i brutalitat en què vivien" (18).

Una vegada reduïts, es realitzaren les diligències per a la formació de nous poblats missionals o per agrupar-los en d'altres ja existents. Freqüentment dintre d'un mateix poblament conviuen diferents cultures indígenes. El primer pas per fundar una missió era escollir el territori adequat segons el criteri dels religiosos, encara que de vegades també dels indis. Generalment coincidia al voltant dels marges del riu, de manera que es facilitaven els mitjans de comunicació alhora que els indis podien pescar i caçar. Tot seguit, es demanava un permís al governador de la província, per després comunicar-lo al Consell d'indies. La jurisdicció, tant a nivell civil com eclesiàstic i mentre no fos entregada al bisbe, estava a càrrec del missioner. El poblament es construïa segons el plantejament de les Lleis d'Índies. Al centre sempre s'ubicava una plaça de dimensions quadrades. En un cantó s'aixecava l'església conjuntament amb la casa del missioner. Des d'aquí sortien quatre carrers rectes, on es construïen la resta de vivendes fetes de fang, mahons crus i fulles de palmera. Les cases havien d'ésser grans i amb corral per a profit dels seus habitants. Les lleis ordenaven que els indis rebessin terrenys perquè fossin conreuats ("conucos") o destinats a la ramaderia que estiguessin ubicats en un perímetre de cinc quilòmetres aproximadament respecte al centre del poble (19).

- 15.- Carrocera, B. "La cristianización de Venezuela durante el período hispánico", en *Memoria del II congreso Venezolano de Historia Eclesiástica* p. 189-197
- 16.- Alvarado E. "El modo religioso y económico de vivir de los padres, granjerías del común de las misiones como del particular de los padres y de más agregaciones a ellas" en Carrocera, B. *Misión de los capuchinos en Guayana* Vol.I. p.343. Gomez Canedo "Política indigenista de la Iglesia en Venezuela" en *Memoria del II congreso Venezolano de Historia Eclesiástica*, p. 53. Humbert, J. op.cit. p. 256
- 17.- Del Rey Fajardo, J. "La pedagogía misionera en las rducciones jesuitas" en *Memoria del II congreso Venezolano de Historia Eclesiástica*, p. 467-468
- 18.- Gómez Canedo, L. op. cit. p.57
- 19.- Carrocera, B. "La cristianización de Venezuela durante el período hispánico" en *Memoria del II congreso Venezolano de Historia Eclesiástica*. p. 204-208. Humbert, J, op. cit. p. 253. Vila, M.A. *Els caputxins catalans a Venèçuela*, p. 230-238

Paral·lelament foren fundades viles d'espanyols amb la finalitat que la població les escolta als missioners en les entrades, impedís la fugida dels indígenes, es preocupés de buscar-los quan marxaven, restablís l'ordre quan es provocaven enfrontaments interns. Aquestes viles van ser San Antonio de Upata i San Isidro de Barceloneta.

II. II. Organització de les missions

Dirigint cada fundació es trobava un missioner, encara que podien haver-hi dos, el pare i el seu coadjutor. Segons els cronistes, aquests religiosos catalans vivien en pau, portant un vida exemplar, dedicant-se a la conversió i preservació dels indis, així com a l'expansió del cristianisme. Els missioners no formaven una comunitat i per aquesta raó no estaven obligats a fer dejuni ni penitència, ni a observar les exigències de l'orde de Sant Francesc (20). Al matí recitaven les lletanies de la Verge i oficiaven la missa. Reunien en l'església a nens, joves i dones casades. Els indis resaven el Pare Nostre, l'Ave Maria i el Credo entre d'altres oracions.

La instrucció religiosa fou la tasca primordial dels missioners. El procés de catequització presentà dues vies d'actuació. Mentre que els adults rebien primer la catequisi i després eren batejats, els nens els batejaven i posteriorment els donaven la instrucció. La freqüència d'ensenyament era de dues vegades al dia (21). De fet la tasca evangelitzadora es concretava en les oracions i el coneixement més elemental de la doctrina cristiana. Els indis rebien tots els sagraments i estaven obligats a assistir a les misses que es convocaven.

Quina llengua van utilitzar els missioners a l'hora d'instruir la població? La regla que s'establí entre el IIon i IIIer Congrés de Lima fou que: "els indis aprenguessin en la seva llengua les oracions i doctrina"(22), entre d'altres coses, perquè així assimilaven més ràpidament les directrius de la fe catòlica. Els missioners optaren per ensenyar en les dues llengües, la indígena i la castellana. Als nadius adults, pels qui l'aprenentatge de la llengua se'ls féu força difícil, foren indispensablement ensenyats en la seva pròpia llengua. D'altra banda, els nens que no havien complert els 14 anys eren intruïts uns cops en castellà i d'altres en indígena. Però el que succeí a les missions d'Orient no va ser el mateix que ocorregué en d'altres àrees de Veneçuela on molts religiosos foren acusats pels mateixos bisbes de no saber les llengües dels indis. Tamateix, això no fou tan important si contemplem que la política de la corona incidí de promoure l'aprenentatge del castellà entre els indis (23).

Cada vegada que havien d'escollir el seu superior, els caputxins es reunien a la missió de Suay on elegien canònicament a un prefecte a qui havien d'obeir. L'administració de la missió partia d'un fons comú, gestionat per un síndic ubicat a Guaiana i per un procurador que vivia a la missió de Suay: el formava el producte sorgit de les activitats econòmiques i els béns individuals dels pares. Era el procurador qui s'encarregava d'obtenir tot allò que no es produïa a la missió però que es constituïa com a necessari (vestits, cacau, vi per la missa, sal, hòsties...). També havien

20.- Alvarado, E. op. cit. p. 338-351.

21.- Carrocera, B. "La cristianización de Venezuela durante el período hispánico en *Memoria del II congreso Venezolano de Historia Eclesiástica*. p. 208

22.- Carrocera, B, idem p. 216

23.- Gómez Canedo, L. op. cit. p. 62-65

de comprar al seu càrrec destrals, teixits, ganivets... amb objecte de pagar als indis els dies treballats en les plantacions per a benefici dels caputxins. Tots aquests útils eren repartits entre els pares. La caixa del fons quedava controlada pel síndic (24).

El president o coadjutor portava un registre per tal de defensar els seus administrats de qualsevol injustícia comesa pels habitants de Guaiana. De fet, tothom demanava als missioners mà d'obra indígena per la construcció, el camp... Els indis havien d'ésser pagats pels seus treballs bé amb diners o bé amb espècies i havien d'ensenyar aquests guanys al pare president. Llavors si a aquest els diners o les espècies li semblaven escasses feia una reclamació. Els aborígens donaven els seus diners al pare i aquest els entregava el seu equivalent en objectes. Els informes d'Alvarado i Gual diuen que els indígenes no sabien valorar els diners, agradant-los més els ganivets o els guarniments. El pare havia de comportar-se així perquè si no els indis sempre haguessin treballat de franc, perquè els habitants de Guaiana volien canviar-los els seus diners per cotó, pollastres, casab... Els caputxins convertien el producte del treball dels indis en roba, ornaments, i destrals que eren distribuïts al final d'any. Els indis treballaven els "conucos", conreant blat de moro, iuca... per a la seva pròpia subsistència, però també havien de treballar en una granja per als missioners (25). D'altra banda, "per assegurar la subordinació dels indígenes i inculcar-los bons costums, els religiosos triaven entre els més considerats, a cert nombre d'oficials i ministres de justícia, els quals eren elevats fins al rang de capitans, lloctinents, alcaldes, procuradors... per tal de governar la resta dels indis" (26). Les missions s'aprovionaven de carn bovina a través dels folcats ("hatos"). El principal centre d'abastiment es localitzà al poble de la Divina Pastora, gràcies al qual aquest cresquè econòmicament respecte d'altres missions. Al 1773 tenien 145.000 caps de bestiar. Com a complements disposaven d'una eugueria dedicada a la cria de cavalls i mules, i de la fàbrica de Cacagual on es feia sucre i ron per assortir a les missions (27).

Els caputxins venien carn a la població de Guaiana, exportaven ramats a Trinitat, proporcionaven mules i enviaven al mercat allò que no consumien, com el formatge, la mantega i el sabó. També venien pells, iuca... Els diners que aconseguien anaven a pagar el fons comú dels pares (28). Als indis malalts, a les vídues i als orfes de les missions així com a l'escolta no els cobraven res. D'altra banda, els guanys que anaven a parar a la caixa particular dels pares procedien de les misses i de la venda d'arròs, blat de moro, blat indi i pollastres. Havien aconseguit que els indis obtinguessin olis de gran valor, per després vendre'ls als estrangers. Alguns missioners canviaven amb els caribs hamaques que després venien. Contràriament, els missioners havien d'abastar-se d'altres productes que pagaven. Portar sal a les missions era molt costós i, a més a més, als caputxins havien de pagar cada any un impost al tresor reial de Caraques (29).

Les missions van créixer fins a finals del s.XVIII, al 1755 eren 11, al 1761 arribaren a 16 i al 1788 a 28. Va ser al 1813 quan les missions de Guaiana foren anul·lades per les Corts espanyoles (30).

III. DIMENSIONS REALS DE LA PROJECCIÓ EVANGELITZADORA

Des que els espanyols arribaren al continent americà, múltiples foren les teories i arguments que es donaren com a justificació de la colonització i, com no, de l'evangelització. Els cronistes i historiadors de l'època havien referit veritables incongruències a l'analitzar el mode de vida

24.-, 25.- i 26.- Humbert, J. op. cit. 254-256

27.- Vila, M.A. *Els caputxins catalans a Veneçuela*, p. 206

28.- Humbert, J. op. cit. p.258. Albarado, E. op. cit. p.346-347

29.- Alvarado, E. op. cit. 338-351

30.- Humbert, J. op. cit. p. 264

indígena, quasi sempre basant-se més en els informes provinents de les llegendes que en el propi coneixement de l'indi. Malgrat això ja al s. XVI els plantejaments de personalitats com les de B. de Las Casas, José de Acosta o el pare Victoria obriren una perspectiva en l'enfocament dels orígens americans, perfilant positivament l'estructura i la lògica dels aborígens. Per a aquests, la cultura era en primer lloc el mitjà que permetia explotar els potencials de la natura oferits per Déu... Després, l'ordre social anava creixent en complexitat fins a lograr el màxim nivell de civilització amb l'arribada del cristianisme i la conversió en aquesta religió dels pobles gentils i bàrbars. Només l'ausència del cristianisme en les altes cultures americanes explicaria, per a aquests autors, la distància cultural entre indis i europeus; conseqüentment, la seva evangelització era l'únic que justificava la conquesta d'Amèrica (31). Això no els impedí defensar, malgrat la pròpia ideologia, les formes religioses dels indis. Victoria rebutjava el bateig de la quitxalla indígena contra la voluntat dels pares, la conversió obligada per les armes i, com B. de Las Casas, l'existència del canibalisme per legitimar la conquesta. Aquest últim, fins i tot, arribà a recolzar els sacrificis humans, perquè la manera més alta d'adorar a Déu, era oferint-li sacrificis. Desestimaven la violència a l'hora d'invasió dels territoris indis i només el rebuig a escoltar l'evangeli o la defensa física dels evangelitzadors podia justificar-la (32).

A partir de mitjans del s. XVIII la dominació del pensament il·lustrat féu variar les consideracions al respecte dels motius colonials i evangelitzadors. Seguint l'anterior trajectòria evolucionista i insistint a donar importància als condicionaments ambientals respecte a les formes d'urbanització dels pobles, sorgí la teoria dels quatre estadis que impregnà la ideologia socioeconòmica europea del moment. La història s'entengué com la successió de diferents estadis consecutius, de forma que la societat anava progressant en el temps. Cada estadi protagonitzà un mode de subsistència concret, començant per la caça i la pesca, seguint amb el pastoreig i l'agricultura, i acabant pel comerç. Fou llavors, quan els indis començaren a veure's com els nostres primitius, de manera que els ubicaren al primer estadi. De què depenia, doncs, les diferències entre els quatre estadis? Segons la ideologia il·lustrada els homes eren iguals en naturalesa i les diferències només apareixien en base a l'estadi progressiu en què es trobaven. L'evolució dels estadis havia d'ésser gradual, ja que no es podia assolir un sense abans haver passat per l'altre. Aquesta concepció de caire materialista, basada en la relació entre mode de subsistència i tipus d'organització social com definidora de més o menys grau de complexitat, tingué com a base la proposta que cada estadi estava relacionat amb el desenvolupament de la propietat, anant des de la pura possessió dels caçadors fins a la propietat privada, de la igualtat a la desigualtat social. Recolzant tota aquesta ideologia, l'indígena començà a definir-se pels seus trets negatius: els aborígens eren els "nenes" de la humanitat, mostraven debilitats sexuals, no coneixien la passió, tenien una escassa capacitat reproductora, eren indiferents davant la propietat, la dona no suposava cap objecte de desig... (33).

Malgrat això, a mesura que es succeïren els viatges a Amèrica i s'augmentaren els debats sobre els indis d'aquell continent, la pròpia societat europea va començar a dubtar sobre la vàlua inqüestionable i única de les seves institucions. I els trets indis que en principi només destacaren per la seva primitivitat, serviren d'inici d'un moviment d'autocrítica. La visió del salvatge va reconvertir-se i es contraposà a la de la nostra societat, carregada d'interessos, artificialitat i hipocresia. El "noble salvatge" passà a simbolitzar el trobament de noves cultures i fou la base del moviment de relativisme cultural i de crítica política sorgit en aquesta època.

31.- Bestard, J.- Contreras, J. *Bárbaros, pagados, salvajes y primitivos*. p. 157

32.- Rubert de Ventós, X. *El laberinto de la hispanidad*, p. 25-26

33.- Bestard, J. Contreras, J. op. cit. p. 208-277.

Aquest indígena caracteritzat ara com un ésser natural i lliure de les traves de la cultura, s'esdevingué en el salvatge perfecte. Els historiadors del s. XVIII van mantenir una postura confosa al respecte de la societat aborígen perquè l'exaltaren per la seva forma de vida lliure i senzilla i, per l'altra, la menysprearen perquè no deixava d'estar sotmesa a les seves particulars característiques (34).

Dintre d'aquesta ideologia s'enclavà l'actuació pràctica dels caputxins catalans a Guaiana. Recolçats per sentiment colonitzador que impregnà la teoria dels quatre estadis, els missioners no dubtaren en ajudar els bons salvatges remuntant les etapes de la caça, la pesca, la ramaderia i l'agricultura per tal d'introduir-los en la dinàmica del treball remunerat i del comerç. Si bé la pròpia teoria indicava que els avanços havien d'ésser progressius i que no es podia superar un estadi sense el coneixement de l'anterior, en el cas dels indis poblats es va donar un salt forçós entre el seu estat teòricament primitiu i el model de vida ofert pels religiosos. Del primer estadi es pretengué passar al quart, contradient les pròpies idees de progrés paulatí.

Abans que els missioners contactaren amb els indis, existí una economia autòctona força interessant i coneixedora d'innombrables tècniques de subsistència. De fet, molts dels seus elements constituïren noves fonts de riquesa i explotació per als pobladors (el tabac, els metalls, el cacau, la batata...). Els caputxins no dubtaren de treure profit, encara que per a ells justificable, de les petites "economies" de les missions. Del contacte entre ambdues cultures, l'indígena i l'espanyola, es desencadenaren múltiples reaccions d'aculturació. Els colonitzadors introduïren les eines de ferro, l'arròs, el blat, la canya de sucre, el cafeto, l'aviram i, sobretot, la ramaderia bovina, equina i menor... L'economia colonial es va anar perfilant per damunt de l'autòctona i, de la mateixa manera, els trets de la cultura dominant es van instaurar, quan no imposar als pobles indígenes. Els elements materials s'incorporaren als diversos complexos de creences, mites i tabús americans. Sense anar més lluny, el cavall va passar a formar part del món mític indígena (35).

El marc teòric que envoltà el contacte cultural entre espanyols i indígenes no va donar massa fruits a nivell pràctic. A l'alçada del s. XVIII eren força nombroses les lleis elaborades per tal de defensar els interessos dels aborígens, però van ser d'escàs efecte. Tot i amb això, el fet que fossin lleis pensades "per a l'indígena" i no pas "per ell" era en si mateix prou significatiu. Se'ns fa difícil creure que criteris com els de respecte cultural ple, conservació de creences i formes de vida o arrelament de la identitat indígena es tinguessin en compte a l'hora de dur a terme cap acció evangelitzadora i colonitzadora.

Bàsicament, els indígenes interessaren com a mà d'obra i com a subjectes cristianitzables. Els missioners quan a l'època de Carles III decidiren continuar la tasca de cristianització, pretengueren entre d'altres coses tenir cura dels indígenes.

Per què es va fer necessari l'ajut? Arribat a aquest període ja es podia valorar la incidència de la presència espanyola a Venèçuela. Molts indígenes havien estat morts, producte no només del contagi de les malalties europees, sinó objectes dels maltractes i abusos dels "encomenderos", corregidors, religiosos... Els caputxins catalans prengueren partit davant la delicada situació indígena i decidiren lluitar contra allò que consideraven injust, denunciant els excessos del poder civil. Això no significà que deixaren de banda les seves reduccions i els seus mètodes d'instrucció oblidant-se, potser, que ells també estaven contribuint, com la resta, a desestructurar i desmembrar la població indígena.

Des de l'estament reial redactaren moltes cèdules amb la intenció de controlar les directrius de la conquesta. Per què fou convenient elaborar tantes lleis? Quan la mà d'obra indígena comença a escassejar, l'estat s'esdevingué conservador i decidí posar remei a l'extinció de l'indi. No dubtà

34.- Bestard, J - Contreras, J. op. cit. p. 208-277

35.- Vila, M. A. *Síntesis geohistòrica de la economia colonial de Venezuela*, p. 57. Acosta Saignes, M. op. cit. p.200

a substituir la mà d'obra aborígen per la dels esclaus negres, com tampoc dutbà de publicar disposicions que acotessin les atribucions dels pobladors civils. La política espanyola necessità, d'una banda, utilitzar l'indi en les seves tasques d'enriquiment alhora que inicià una legislació protectora (36), que per la seva insistent reiteració pensem que no fou aplicada.

Moltes d'aquestes lleis foren impulsades des del si de la jerarquia eclesiàstica. L'església persistí en l'intent de constituir una política indigenista a Veneçuela, entenen per aquesta "el conjunt de teories, lleis i disposicions que l'església -o sigui els bisbes, els clergues i els frares discurrègueren o recolzaren per a la millor organització i govern de les poblacions natives"(37). Efectivament, la legislació va concedir cada vegada més influència als religiosos en els procediments de conquesta no violenta i en el tracte dels aborígens. Un exemple clar fou la missió pacífica en Cumaná. Se'ls atorgà plenes facultats en la iniciativa d'endinsar-se en noves àrees per tal del poblar-les, concedint-los responsabilitats absolutes i donant-los exclusivitat del contacte amb l'indi. De tota manera, tampoc s'ha d'amagar que alguns religiosos volgueren fer-se amb armes en sentir por d'enfrontar-se a l'indígena només que amb la seva doctrina (38). La corona va ser la primera interessada a facilitar tot tipus de llicències als missioners perquè els resultats obtinguts amb la conquesta pacífica i l'evangelització apostòlica foren quantificables econòmicament.

Els trets generals indicaren com a vàlida la penetració religiosa perquè es manifestà menys agressiva i més humanitària que les invasions dels pobladors civils. La intervenció dels missioners semblà limitada a l'àmbit espiritual, si bé dintre d'un projecte de conquesta política. Els frares havien de controlar com s'aconseguia allò que s'havia pactat i el seu parer havia de tenir-se en compte quan es decidia iniciar una nova penetració.

Els missioners apel·laven a la utilització de la moderació i la templança perquè en principi només pretenien adoctrinar els aborígens, no ballar-se amb ells.

El caire de moltes disposicions legals no va deixar de ser utòpic. El cas és que no es coneix l'efecte pràctic que pogueren tenir lleis com les de Burgos, les Ordenances de Granada o les de Felip II. Com el propi Fr. Lino Gómez diu "el més probable és, que en la seva majoria, no passessin del paper, doncs això succeí, en gran part en les empreses descubridores en què devien observar-se" (39). La intervenció de l'església es va fer més forta quan facilità l'establiment del sistema de reduccions a Veneçuela i regulà el treball amb què els indis havien de pagar el seu tribut a l'"encomender". Els concilis celebrats foren una mostra més de la política indigenista de l'església en tractar punts tals com l'aprenentatge de les llengües indígenes, la construcció d'escoles, l'establiment d'una edat mínima per iniciar-se en el treball, la recessió de càstigs corporals, el control dels excessos dels pobladors civils, l'intent d'evitar les guerres d'agressió... Aquesta política, no obstant, depengué de la posició adoptada pels bisbes, a vegades més entretinguts en les lluites internes amb les oligarquies religioses que en la tasca pròpiament evangelitzadora. La trajectòria indigenista logrà el cim quan unificà les queixes provinents de les missions d'Orient, de los Llanos i dels eclesiàstics de la regió de Caraques per arribar a la supressió definitiva dels serveis personals, cosa que no es féu realitat fins passar al s.XVIII (40).

Analitzant les dimensions reals de la projecció cristianitzadora, ens adonem que el missatge evangelitzador no fou més que l'eina amb què Corona i Església queaumentaren els seus dominis jurisdiccionals. Constituí l'instrument més adient que serví per convence'ls i tranquil·litzar-los

36.- Gabaldón Márquez, J. *Fuero Indígena Venezolano. Período de la colonia (1552-1783)* Vol. I. p.7

37.- i 38.- Gómez Canedo, L. op. cit. p. 29-39.

39.- Gómez Canedo, L. op. cit. p. 49.

40.- Gómez Canedo, L. op. cit. p. 61.

que la seva conquesta era una conquesta noble perquè tingué uns objectius quasi fraternals sinó filantròpics. L'església desenvolupà nombroses categories jeràrquiques per tal arribar a tot arreu. Els ordes religiosos canalitzaren els diversos desitjos que promogueren la tasca evangelitzadora, desitjos tots ells justificats pels vots d'obediència.

El missioner, potser, fou l'individu més obediència de l'engranatge eclesiàstic, o almenys el més solitari i arriscat. Ens preguntem qui fou i quins motius el mogueren a desenvolupar una tasca tan atrevida. Marc Aureli explica dels missioners de Guadiana, que la gran majoria eren homes que no posseïen una sòlida formació intel·lectual, provenien del món de la pagesia i la menestralia i, per tant, era gent d'ofici que només havia rebut la lògica formació religiosa de l'època. Quan els coneixements d'amplitud cultural es podia dir que era minsos o nuls, encara que existís una minoria missional amb una preparació més completa.

¿Fou la fe dels missioners, en llur creença, la qui els motivà a la tasca missional en qualitat de vocació de vida o, contràriament, fou l'estructura eclesiàstica qui els supedità al fet evangelitzador, mitjançant el vot d'obediència?. Sigui quina sigui la resposta, el cas és que el missioner serví per consolidar els interessos de l'orde religiós, de l'església i de l'estat. Els missioners caputxins per moltes bones intencions que pretengueren, dugueren a terme una labor anul·ladora de cultura i desequilibradora d'hàbitats. És cert que la major part dels intents polítics per millorar la vida indígena sortiren dels peticions fetes pels religiosos al poder civil i és cert que acompliren la tasca d'ensenyament d'altres formes de subsistència més enriquidores per la seva pròpia característica d'excedentarietat. Però també és veritat que "reduïren" -i mai millor dit- part de la realitat socioeconòmica dels indis. Que possiblement fou menys violent aquesta contacte que el que mantingueren els colonitzadors, no ho dubtem, però no per això es fa justificable. Els missioners ensenyaren les creences, els coneixements i les formes de vida occidentals perquè creien que eren les vàlides. I d'això obtingueren fruits. Els caputxins fundaren pobles i crearen una economia amb la mà d'obra indígena que no només serví per a la subsistència de l'indi sinó per gaudir de beneficis per a l'orde. No entrem en si els missioners es plantejaren la possibilitat d'estar explotant als indis conscientment.

Al s. XVIII caputxins i indis foren utilitzats per missions diverses però, sobretot, constituïren el fil conductor del poder polític en el seu intent d'avançar territorialment la conquesta pacífica: "Per a assegurar el rei nostre senyor el vast territori que comprén aquesta província fins al riu Amaçones i lliberar els nostres indis meridionals de l'esclavatge i tirània dels esmentats estrangers, convé que es poblín les terres del sud de Guaiana amb els seus mateixos indis i reduint-los a la nostra santa fe catòlica i establint des d'ara nous pobles a càrrec dels pares caputxins catalans des de les seves actuals missions i orientant-los en línia recta cap al sud..." (41).

BIBLIOGRAFIA

- ACOSTA SAIGNES, Miguel *Estudios de etnología de Venezuela* Caracas, U.C. de Venezuela, 1961
- BENASSAR, Bartolome *La América española y la América portuguesa s. XVI-XVIII* Madrid, Ed. Sarpe, 1985
- BESTARD, J.- CONTRERAS, J. *Bárbaros, paganos, salvajes y primitivos* Barcelona, Ed. Barcanova, 1987
- CARROCERA, Buenaventura *Misión de los capuchinos en Guayana*. Caracas, Fuentes para la Historia colonial de Venezuela, 1979 "La cristianización de Venezuela durante el período hispánico" en *Memoria del II Congreso Venezolano de Historia Eclesiástica* Caracas, ed. Arte, 1972 "Proceso de evangelización e influencia de las lengua indígenas" en *Memoria del II Congreso Venezolano de Historia Eclesiástica*. Caracas, ed. Arte, 1972.
- DEL REY PAJARDO, José. "La pedagogía misionera en las reducciones jesuítas" en *Memoria del II Congreso Venezolano de Historia Eclesiástica* Caracas. Ed. Arte, 1972
- GABALDON MARQUEZ, Joaquín. *Fuero indígena venezolano. Período de la colonia (1552-1783)*. Caracas, Ministerio de justicia Comisión Indigenista, 1 parte, 1954
- GÓMEZ CANEDO, Lino "Política indigenista de la iglesia en Venezuela" en *Memoria del II Congreso Venezuela de Historia Eclesiástica*. Caracas, Ed. Arte, 1972
- HERNANDEZ SANCHEZ BARBA, M. *Historia de América*. Madrid, Ed. Alhambra, 1980
- HUMBERT, Jules *Los orígenes venezolanos* Caracas, Fuentes para la Historia colonial de Venezuela, 1976, n 127
- RUBIO RECIO, J.M. *El Orinoco y sus llanos* Madrid, Ed. Anaya, Biblioteca Iberoamericana, Vol.9, 1988
- DOMINGUEZ ORTIZ, Antonio *Sociedad y Estado en el s. XVIII español*. Barcelona, Ed. Ariel, 1981.
- VILA, Marc Aureli *Els caputxins catalans a Venezuela*. Barcelona, Ed. Ariel, 1969 *Síntesis geohistórica de la economía colonial de Venezuela* Venezuela, Banco Central, Vol. XVIII, 1988
- VV.AA *Carlos III* en "Historia y vida" Barcelona, Extra 49, 1988